

A. DÖNEMİN SİYASİ GELİŞMELERİ

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1211'de ölümü ile noktalan ikinci saltanat döneminin (1205–1211) ardından emîrlerin, büyük oğul I. İzzeddin Keykâvus'u Kayseri'de tahta geçirmeleri (1211) üzerine Tokat meliki I. Alâeddin Keykubâd taht iddiasıyla Kayseri'yi kuşattı. Ancak kuşatmanın uzaması ve Keykubâd'ı destekleyenlerin geri dönmesiyle başarılı olamayacağını anlayan A. Keykubâd, Ankara'ya döndü. Tehlikeden kurtulan İ. Keykâvus da Konya'ya gelerek tahta oturdu ve bir süre sonra kardeşinin bulunduğu Ankara'yı teslim alarak Alâeddin'i hapsedirdi. İzzeddin Keykâvus'un ölümünden sonra Selçuklu emîrleri tarafından Alâeddin Keykubâd hapisten çıkarılarak tahta geçirildi (1220).¹

Alâeddin Keykubâd, o dönemde dünyayı alt-üst eden ve hiçbir devlet tarafından karşı konulamayan Moğol kudreti karşısında Moğol Kağanı Ögedey (Oktay) Han tarafından kendi cihan hâkimiyetlerini tanıması şartı ile tahtının başında kalabileceği şartını kabul etmiş, böylece Moğolların sembollerine saygı göstermek suretiyle Anadolu'yu bir

1 Geniş bilgi için bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, ss. 293-328; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989, ss. 148-154.

Moğol taarruzundan korumuştur.² Bu dönemde Selçuklularla Moğollar arasındaki ilk sıcak temas; Moğolların Kırım kıyılarındaki ticaret kenti Suğdak'ı işgal etmeleri ve şehrin ileri gelenlerinin Anadolu'ya sığınmaları sonunda A. Keykubâd'ın bir seferle Suğdak'ı fethetmesi (1227) ile olmuştur.³ 1239'da Moğollar şehri tekrar alıncaya kadar da buradaki Selçuklu hâkimiyeti devam etti.⁴

1237'de oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı veliahd tayin ettiği şölende yediği kuş etinden zehirlenerek ölen Alâeddin Keykubâd'ın Gıyaseddin Keyhüsrev ve Rükneddin adlarında iki çocuğu daha vardı. Sultanın tayinine rağmen Emîr Saadettin Köpek ve diğer emîrlerin gayretiyle büyük oğul II. Gıyaseddin Keyhüsrev 16 yaşında Selçuklu tahtına geçirildi.⁵ Genç ve tecrübesiz sultan, kendisine tahtı sağlayan Saadettin Köpek'i melikü'l-umerâ (başkomutan) görevine getirdi. Ancak bazı devlet adamları ve Selçuklu hizmetindeki Harezm beyleri Alâeddin Keykubâd'ın vasiyetinin yerine getirilmediği gerekçesiyle sultana muhalefet ediyorlardı. Saadettin Köpek bu muhalif cepheden kaynaklanan korku ortamından faydalanarak kendine rakip olabilecek değerli devlet adamlarını birer birer ortadan kaldırmak suretiyle sultanı kendi çıkarları doğrultusunda kullanıyordu. Bu doğrultuda Selçuklu hizmetindeki Ha-

2 Turan, age., s. 386. Moğolların bu inancı, Türklerden aldıkları "Gök Tanrı tarafından kendilerine cihan hâkimiyetinin bağışlandığı" yönündeki inanıştan kaynaklanmaktadır (bkz. Turan, age., a.y.).

3 Osman Turan, "Keykubat" mad., *İA*, c. VI, s. 646.

4 Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara 1995, s. 463.

5 Sevim-Yücel, age., s. 166. Parlak bir devlet adamı olan Alâeddin Keykubâd'ın Kayseri'de yaptığı merasim sırasında oğulları arasından Kılıç Arslan'ı veliahd tayin etmesi, diğerlerinin kifayetsizliğine vakif olduğunun göstergesi sayılabilir (Turan, age., s. 404).

rezmlilerin lideri Kayır Han'ı öldürtmesi sonucu Selçuklu hizmetinden ayrılan Harezmliler, geçtikleri yerleri yağmalayarak Urfa-Harran civarına çekilip bölgeye hâkim oldular. Ülkede bu karışıklıklar sürerken Emîr Saadetin Köpek huzur ve güvenliği sağlamaya yönelik tedbirler almak yerine, kendisine rakip olabilecek Selçuklu emîrlerini ortadan kaldırmakla uğraşıyordu. Kendisinin Selçuklu hanedanından olduğunu iddia edecek⁶ kadar ileri giden emîrin tahta geçmeyi tasarladığı anlaşılınca, durumun geç de olsa farkına varan Gıyaseddin Keyhüsrev, Sivas subaşısının yardımıyla Saadetin Köpek'i öldürttü (1238).⁷

Daha önce birinci derecedeki bütün Selçuklu emîrlerinin öldürülmesinden dolayı Sultan Gıyaseddin, Saadetin Köpek'in yandaşlarının yerlerine ikinci derecedeki isimleri atadı. Bunlar arasında Mevlânâ ile ilişkileri açısından da önemli olan isimler bulunmaktadır. Mühezzebüddin Ali (Muîneddîn Süleyman Pervâne'nin babası) vezirliğe, İsfahanlı Şemseddin Muhammed nâibliğe⁸, Veliyyüddin

6 Saadetin Köpek, Anadolu halkının Selçuklu hanedanından olmayan birinin sultanlığını kabul etmeyeceğini bildiğinden böyle bir iddiayı gündeme getirmişti. Halkın bu tutumu sonraki olaylarda da etkisini göstermektedir. Anadolu halkının bu tavrını iyi bilen Moğollar, Selçuklular kendilerine bağlı bir beylik konumunda iken bile sembolik de olsa Konya'da bir Selçuklu sultanının olmasına özen göstermişlerdir. Karamanoğlu Mehmet Bey'in Konya'yı ele geçirince İ. Keykâvus'un oğlu olduğunu iddia ettiği Cimri lakaplı Siyavuş'u Selçuklu sultanı olarak tahta çıkarıp kendisinin ise onun vezirliğini üstlenmesinde de halkın ve devlet geleneğinin bu hassasiyetinin etkili olduğu söylenebilir (bkz. Turan, age., s. 412).

7 Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, ss. 468-9; Turan, age., ss. 403-411.

8 *Nâib*; bir kişinin vekili, kaimmakamı, kadı vekili görevlerinde bulunan kişilere dendiği gibi, sultan tarafından belli bir konudaki işleri yürütmekle görevli kişiye de bu isim verilir. (bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Devrimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, c. II, s. 644).

Tercüman pervâneliğ⁹, tarihçi İbn-i Bîbî'nin babası Mecdüddin Muhammed tercümanlığa ve Celâleddin Karatay da hassa hazinesine atandı. Devletteki istikrarın sağlanmasından sonra Harezmlilerin Güney-Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki yağma faaliyetlerine de son verilerek bölgedeki Selçuklu hâkimiyeti pekiştirildi.¹⁰

Bu dönemde Türkiye Selçuklu Devleti'nin önemli bir diğer sorunu da Moğol istilâsı nedeniyle Türkiye'ye sığınıp Güney-Doğu ve Suriye sınır bölgesinde yoğunlaşan ve çoğunlukla Şamanist inanca sahip göçebe Türkmenlerin giriştikleri isyan ve yağmalamalardı. Tarihe Babaîler isyanı olarak geçen bu dinî ve siyasî hareket bastırılmasına rağmen tesirleri Anadolu'da devam etmiştir. Göçebe hayat tarzlarının sosyal ve dinî bakımdan buralardaki yerleşik halka uymaması ve geçimlerini sağlamak zorunda olmaları gibi nedenler bu yağmaların ilk sebebi olarak gösterilebilir. Ayrıca bu bölgelerde, Hıristiyanlarla birlikte aşırı Şîî, Mani ve Hıristiyan inançlı Pavlakî akidelerine mensup kişiler de yaşamaktaydı. Böyle bir bölgeye gelen yarı İslâm ve Şamanî inançlarına sahip Türkmenler arasında, Samsat yörelerinde Baba İshak (veya Baba Resul) adlı, daha çok Şamanî inançlara bağlı İslâmîyet'i henüz

9 *Pervâne*: Çeşitli lûgat kitaplarında kelebek anlamına gelen malum anlamından başka devlet teşkilatında daha çok 'ferman' manasını taşıyan pervâne kelimesi ile, Anadolu Selçukluları devlet teşkilatında büyük divanda bulunan arazi defterlerinde has ve dirlik olan tımara ait tevcihleri yapan ve bunlar için menşur ve beratlar hazırlayan yetkili demektir. Kaynaklar, kelimenin hem Selçuklular hem de İlhanlılar tarafından bu anlamda kullanıldığını kaydetmektedir. Yine Moğolların hazine ile ilgili vesikalara bastıkları küçük bir altın damganın yine bu adı taşıdığı anlaşılmaktadır (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, İstanbul 1941, s. 104, 228, 234).

10 Sevim-Yücel, *Türkiye Tarihi*, ss. 168-169.

hazmedememiş bir Türk şeyhi Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'e karşı "Allah yolundan ayrıлып kötü bir hayat sürdüğü" gerekçesiyle dinî ve siyasî amaçlarla cihat ilan ederek Türkmenleri ayaklandırdı.¹¹

Kendilerine Babaîler denen bu isyancıların üzerine gönderilen iki Selçuklu kuvvetini yenmeleri üzerine Babaîlerin kuvvet ve inancı daha da arttı. Şeyhleriyle birleşmek üzere Tokat ve Amasya'ya doğru ilerleyerek kendilerine karşı çıkanları öldürüp geçtikleri yerleri yağmıyorlardı. Sultanın gönderdiği Armağanşah liderliğindeki Selçuklu kuvvetleri Baba İshak'ı öldürdü. Ancak Türkmenler "Tanrı Peygamberi" olduğuna inandıkları Baba İshak'ın bir kul tarafından öldürülemeyeceğine inandıklarından savaşa devam ettiler ve Armağanşah'ı öldürdüler. Daha sonra Konya üzerine yürüdülse de Necmeddin Behremşah komutasındaki 60 bin kişilik Selçuklu ordusu karşısında, özellikle Hıristiyan askerlerinin korkmadan savaşmaları üzerine Kırşehir'e bağlı Malya Ovası'nda kesin bir yenilgiye uğrayıp tamamen yok edildiler (1240). Böylece Türkiye Selçuklu Devleti'ni ciddi bir şekilde sarsan bu tehlikeli dinî ve siyasî hareket bastırılmış ve memleket de huzura kavuşturulmuş oluyordu.¹²

Müntesiplerinin Baba İshak için peygamber, hatta Allah dedikleri rivayet edilmektedir.¹³ Selçuklu tarihçisi İbn-i

11 Babaî isyanının sebepleri hakkında geniş bilgi için bkz. A. Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, İstanbul 1980, ss.59-79.

12 Bkz. Sevim-Yücel, age., ss. 169-170).

13 Bkz. Ahmed Eflâki, *Âriflerin Menkıbeleri I-II*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1989, c. I, s. 411. Eflâki'ye bundan sonra mutlak olarak yapılan atıflar eserin bu baskısındadır. Diğer nüshalar ayrıca belirtilecektir.

Bîbî de onu kâfir olarak niteler.¹⁴ Eflâkî de Baba Resul'ün halifesi Hacı Bektaş, gönlü aydın ve ârif bir kimse diye teziye edilmesine¹⁵ rağmen ilgili rivayetten Mevlânâ ile Babâî hareketine mensup Türkmen şeyhleri arasında düşmanlıktan ziyade meşrep farklılığından ve buldukları sosyal ortamdan kaynaklanan bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶ Zira bu isyanlar Selçuklu Devleti'ni ciddi şekilde sarsmakta, merkezî otoriteyi ve düzeni zayıflatmaktaydı.¹⁷

Türkiye Selçuklu Devleti sınırlarına gelmiş olan Moğollar, daha önce saldırmaktan çekindikleri bu devletin Babâî isyanını bastırmada ne kadar zorlandığını görmüşler; Erzurum'daki Selçuklu ordusunun bu isyanı bastırmak üzere bölgeden sevk edilmesi de cesaretlerini iyice artırmıştı. Moğol ordusu başkumandanı Baycu Noyan,¹⁸ bunu fırsat bilerek 1242 sonbaharında Erzurum üzerine yürüyerek şehri kuşattı ve çok geçmeden de şehir, Moğollar tarafından işgal edildi. Böylece Moğollar bütün Anadolu'yu istilâya başlıyorlardı.¹⁹

14 Bkz. İbn-i Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'Umûri'l-'Alâ'iyye*, Tıpkı Basım, Ankara 1956, s. 502.

15 Eflâkî, age., c. I, s. 411.

16 Bkz. Eflâkî, age., c. I, ss. 411-413. Benzer bir değerlendirme için bkz. A. Yaşar Ocak, *Türk Süfiliğine Bakışlar*, İletişim yay., İstanbul 1999, ss. 95-6.

17 Bu isyanın bastırılmasına rağmen devam eden etkileri için bkz. A. Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 153 vd.).

18 Moğol ordusu aynı zamanda nüfuz derecesine göre birbirine akraba halk birliklerinden oluşmaktaydı. Yasun ve Obog denen askerî birlikler, kabiliyet ve cesaretleriyle sivrilmiş şahıslar tarafından yönetilmekteydi ki bunlara *Aymag* veya *Noyan* denilirdi. Bu askerî birliklerin en büyüğüne ise tümen denilirdi (Ahmet Temir, "Moğollar" mad., *M.E.B. Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1976, c. 24, s. 295).

19 Neşet Çağatay, "Mevlânâ Devri Selçuklu Türklerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları", *Y. Hikmet Bayur'a Armağan*, Ankara 1985, s. 334; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1969, c. I, s. 9; Turan, age., s. 429.

Sultan Keyhüsrev topladığı 80 bin kişilik büyük orduyla Sivas-Kösedağ mevkiine geldiğinde tecrübeli emîrler, savunmada kalarak savaş yapılmasını teklif ettilerse de 20 bin kişilik bir Selçuklu öncü kuvvetinin Moğollar'a karşı saldırıya geçmesi kararlaştırıldı. Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu, Selçuklu öncü kuvvetini bozguna uğrattı. Bu bozgunun tesiri ile daha sonra Sultan da dâhil bazı emîrlerin savaş alanını terk etmesiyle başsız kalan Selçuklu ordusu, Moğollarla savaşmaksızın dağılarak yenilgiye uğradı (Temmuz 1243). Bu kolay zaferden sonra Baycu Noyan, Sivas'a yöneldi. Harezm'de bulunduğu sırada Moğol istilâsının ne denli acımasız olduğunu bizzat gören Sivas kadısı, şehrin ileri gelenleriyle birlikte daha önce Harezm'de Moğol hanından aldığı yarlıg²⁰ ve değerli armağanlarla Baycu Noyan'a giderek itaatini bildirip şehri yıkımdan kurtardı ise de sultanın buradaki hazinesine el konulduğu gibi şehir üç gün yağma edildi. Daha sonra Kayseri'yi kuşatan Moğollar, şehri teslim alarak geniş çapta yıkım ve kıyımlarda bulundular. Azerbaycan'a dönerken de Erzincan'ı tahrip ettiler.²¹

Kösedağ mağlubiyeti (1243), Selçuklu tarihi için bir dönüm noktası olmuştur. Köseadağ felaketinden sonra sultanın Antalya'ya çekilmesiyle, Türkiye Selçuklu Devleti adeta başsız kalmış, merkezî hâkimiyetini kaybetmişti.

20 *Yarlıg*: Moğol hükümdarlarının fermanlarına verilen Türkçe bir kelimedir.

21 Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1979, ss. 144-5; Sevim-Yücel, age., s. 171. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev ağlayarak Tokat ve Antalya üzerinden Antalya'ya kaçtı. Böylece öncü savaşımdan sonra 80 bin kişilik koskoca Selçuklu ordusu sultanın korkak ve yeteneksizliği ve tecrübeli devlet adamlarının önerilerinin dinlenmemesinden kaynaklanan taktik yanlışlarından dolayı Türk tarihinin hiçbir devresinde görülmemiş perişan bir duruma düştü (Sultanın hataları için bkz. Turan, age., ss. 438-9; Çağatay, agm., s. 332).

Dönemin Selçuklu tarih yazıcıları Köseadağ mağlubiyeti için, Selçuklu Devleti o zamandan kıyamete kadar inhitat içine düşmüştür diyerek bu yenilginin Anadolu halkının hafızasındaki yerini özetlemektedirler.²²

Vezir Mühezzebüddin Ali, Amasya'ya varınca yenilgiyi Amasya kadısına gözyaşları içinde şöyle anlatır: “Memleket işleri ve saltanat ahvali sultanın akılsızlığı, gençliği, nâdanlığı ve ayak takımıyla oturup kalkması sebebi ile bu dereceye düştü, aşırı eğlenenin uğursuzluğu yüzünden bu hale geldi.” ifadeleriyle felaketin asıl nedenini dile getiriyordu.²³ Hatta Sultanın, muharebenin başladığı gece tamamıyla sarhoş olduğu belirtilir.²⁴

Bu mağlubiyetten sonra bütün Anadolu'nun istilâ edileceği endişesiyle vezir Mühezzebüddin Ali, değerli armağanlarla Amasya kadısı ile birlikte Azerbaycan'da Mugan ordugâhına dönmüş bulunan Baycu Noyan'a gidip siyasî ikna yeteneğiyle Moğolları Anadolu'nun tamamına yönelik bir istilâdan vazgeçirerek yıllık vergi verme koşulu ile onlarla barış yapmaya muvaffak oldu.

Vezirin barış gerekçesi olarak Anadolu'da 100 binden fazla askerî kuvvetin ve daha pek çok sağlam kalelerin bulunduğunu, bu kuvvetlerin Köseadağ'da savaşmadıklarını, bu bakımdan Anadolu'nun istilâ ve fethinin çok zor olduğunu, uzun yıllara gerek duyulacağını, bu yüzden barışı kabul etmelerinin daha isabetli olacağı şeklinde ileri sürdüğü fikirler bunda etkili olmuştur. Moğol kumandan-

22 Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 35; ayrıca bkz. İbn-i Bibî, *el-Evâmîr*, ss. 528-531.

23 İbn-i Bibî, *el-Evâmîr*, s. 531.

24 Turan, age., s. 439.

ları ikna ederek Moğollara vergi verme koşulu ile Anadolu'nun tümünü istilâdan vazgeçirerek bu barışı yapar. İbn-i Bîbî o dönemin şartları içerisinde bu barışın hakimane bir biçimde yapılmış akıllıca ve yerinde bir barış olduğunu söyler.²⁵ Baycu Noyan ile “Moğollara yıllık 360 bin gümüş para, 10 bin koyun, bin sığır ve deve” verilmesi şartlarıyla bir barış imzalandı.²⁶

Barış için Azerbaycan'a gittiği sırada Vezir Mühezzebüddin Ali'den haber alınamadığından, Nâib Şemseddin İsfahanî'ye vezirlik teklif edildiye de vezirin, devletin nizam ve selameti için kendisini tehlikeye attığı bir sırada, bunun doğru olmayacağını belirten Şemseddin İsfahanî, bu görevi kabul etmedi.²⁷ Barış anlaşmasını gerçekleştiren M. Ali'nin Konya'ya dönüp barış haberini vermesi üzerine Konya'da sevinç gösterileri yapıldı. Antalya'dan İstanbul'a Bizans İmparatorunun yanına sığınmayı planlayan Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev de Moğollarla barış yapıldığını öğrenince Antalya'dan Konya'ya geldi. Barışı yapan Mühezzebüddin Ali'ye de bu başarısından dolayı birçok hediye takdim edildi; ancak vezir, maaşı dışında kendisine verilenleri kabul etmedi.²⁸

Selçukluların Baycu ile yaptıkları barış, Anadolu'da tekrar nizamın kurulmasına imkân vermişti. Ancak nihayetinde bu anlaşma, bir Moğol kumandanı ile yapılmıştı ve bunun Moğol Hanı ile güvence altına alınması gerekiyordu. Ayrıca Selçuklular anlaşmayı Moğol Hanına götür-

25 İbn-i Bîbî, *el-Evâmir*, s. 533.

26 Turan, age., s. 444.

27 İbn-i Bîbî, *el-Evâmir*, ss. 538-9; Turan, age., s. 447.

28 İbn-i Bîbî, age., ss. 539-540.

mek suretiyle Selçuklu Devleti'ni kumandan Baycu'nun tasallutundan kurtarmak ve Handan bazı imtiyazlar elde etmeyi de umuyorlardı.²⁹

Sultan G. Keyhüsrev, Nâib Şemseddin İsfahanî reisliğinde bir heyeti kıymetli hediyelerle doğrudan Batu Han'a göndererek bağlılığını ifade ile daha önceki anlaşmanın sağlam esaslarla yeniden düzenlenmesini sağladı.

Şemseddin İsfahanî reisliğinde Moğol Hanına giden bu heyette ayrıca Amasya kadısı Fahreddin ve Tercüman Mecdeddin Muhammed (İbn-i Bîbî'nin babası) de bulunmaktaydı. Bu heyetten memnun kalan Batu Han, Selçuklu sultanına ok-yay (kîs u kurban) kılıç ve külah gibi hediyeler yanında bir Moğol gözlemciyi (nöker) de Selçuklu heyetiyle birlikte Anadolu'ya gönderdi.³⁰ Selçuklu heyetiyle birlikte gönderilen Moğol nökeri Selçukluların artık Moğol denetim ve gözetiminde olduğunun bir göstergesidir. Böylece Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol İmparatorluğu'nun merkezi Karakurum'a bağlı bir haraçgüzar (*il*) olması Selçuklu Devleti tarafından da resmî olarak kabul edildi.³¹

Kendisinin Selçuklu tahtında oturması, Moğol Hanı tarafından kabul edildiğinden G. Keyhüsrev, bu anlaşmayı yapan Şemseddin İsfahanî'yi, vezir Mühezzebüddin Ali'nin ölümü ile boşalan vezirlik makamına atadı. Bundan başka ona Kırşehir iktâ emîrliği ve subaşılığı da verildi ki bu, Selçuklu tarihinde o zamana kadar hiçbir vezire verilmemiş bir ayrıcalıktı. Şemseddin İsfahanî, bundan

29 Turan, age., s. 450.

30 Bkz. İbn-i Bîbî, age., ss. 540-4.

31 Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-Din Süleyman*, Ankara 1970, s. 35.